

Данагуль Блялова¹, Бибигуль Бюлегенова²

*¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Саясаттану кафедрасының магистранты
e-mail: danagul@list.ru*

*² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Саясаттану кафедрасының профессоры м.а.,
саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: Bibigul_bb@mail.ru
(Астана, Қазақстан)*

ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮЛҒАНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ

Аңдатпа. Мақалада қазақстандықтардың негізгі ақпарат көздері туралы зерттеудің нәтижелері талданып, алынған мәліметтердің негізінде азаматтардың басты дереккөз ретінде әлеуметтік желілерге деген сұранысының жоғары екені баяндалады. Осы орайда полиэтникалық мемлекеттің азаматы ретінде тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі мәселесінің өзектілігі туындайды. Бүгінде ақпараттық кеңістікте контент үзіліссіз негізде өндіріледі. Бұл трансформациялық құбылыстар адам мен тұлға өмірінің барлық салаларын қамтып үлгерді. Азаматтардың «ақпараттық-психологиялық қауіпсіздік», «ақпараттың теріс әсері» түсініктерін түйсіну деңгейін анықтау мақсатында авторлар сауалнама жүргізді. Әлеуметтанулық зерттеудің қорытындысы бойынша ақпараттық технологиялардың дамуы жағдайында полиэтникалық қоғамдағы тұлғаның ақпараттық-тұлғалық қауіпсіздігі мәселесінің өзектілігі айқын деген тұжырым жасалды.

Түйін сөздер: *әлеуметтік желілер, ақпарат көзі, фейк, ақпараттық ықпал, ақпараттық-психологиялық қауіпсіздік, полиэтникалық қоғам, ұлтаралық алауыздық.*

Данагуль Блялова, Бибигуль Бюлегенова ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В ПОЛИЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В статье представлены результаты исследования об основных источниках информации казахстанцев, которые показали востребованность социальных сетей в качестве главного информационного источника. В связи с этим актуализируется проблема информационно-психологической безопасности личности как гражданина полиэтнического

государства. Бесперывное производство информационного контента вносит кардинальные изменения в информационное пространство и эти трансформации затрагивают все сферы жизни человека и личности. Авторами был проведен опрос с целью выявления понимания гражданами понятий «информационно-психологическая безопасность», «негативное воздействие информации». По результатам социологического опроса и последующего анализа данных автор приходит к выводам об актуальности проблемы информационно-психологической безопасности личности в полиэтничном обществе в условиях развития информационных технологий.

***Ключевые слова:** социальные сети, источник информации, фейк, информационное воздействие, информационно-психологическая безопасность, полиэтничное общество, межнациональная рознь*

Danagul Blyalova, Bibigul Byulegenova
**INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF A PERSON
IN A POLYETHNIC SOCIETY**

Absrtact. The article presents the results of a study on the main sources of information of Kazakhstanis, which showed the demand for social networks as the main information source. In this regard, the problem of information and psychological security of the individual as a citizen of a multi-ethnic state is actualized. The continuous production of information content makes fundamental changes in the information space and these transformations affect all spheres of human life and personality. The authors conducted a survey to identify citizens' understanding of the concepts of "information and psychological security", "negative impact of information". Based on the results of a sociological survey and subsequent data analysis, the author comes to conclusions about the relevance of the problem of information and psychological security of a person in a multi-ethnic society in the context of the development of information technologies.

***Keywords:** social networks, source of information, fake, information impact, information and psychological security, multi-ethnic, interethnic strife.*

Кіріспе

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы адамзат санасы мен әрекетіне, әлеуметтік құбылыстар мен процестерге өз әсерін тигізіп, әлеуметтік өзара ықпалдастықтың түр-сипатын өзгертті, тіпті қоғамдық-саяси өзгерістердің маңызды факторына айналды [1]. Жеке тұлға мен қоғамның, тіпті мемлекеттер өмірінің барлық салаларына терең енген Интернеттің ролін жоққа шығаруға болмайды. Интернет жеке тұлғаның санасына және қоғамдық санаға ақпараттық-психологиялық ықпал

етуші мықты құралға айналды. Ол қоғамдық пікір қалыптастырушы медиакеністікке де еніп, оны да елеулі өзгерістерге ұшыратты. Интернеттің дамуымен пайда болған әлеуметтік желілер ғаламдық сипатқа ие бола отырып, бастапқыдағыдай электрондық хабарламалар алмасатын, көңіл көтеріп, бос уақытты өткізетін орыннан әлеуметтік-саяси сипаттағы ұжымдастырушы күшке (төңкерістер, толқулар) айналды [2,3,4]. Бүгінгі күні біз бұқаралық ақпарат құралдары аудиториясының қаншалықты әртараптанғанына куә болып отырмыз. Аудитория үшін талас-тартыста дәстүрлі медиа құралдары желілік ресурстардан жеңіліс табуда. Адам үшін Интернет – басты ақпарат көзі. 2021 жылы ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысымен жүргізілген «Мемлекеттік саясатты БАҚ-та жүргізуімен халықтың қанағаттану деңгейі» әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша қазақстандықтардың елдегі жаңалықтарды пікір көшбасшыларынан бейресми түрде алуды жөн көретіні анықталды [5]. Бұл жағдай әлеуметтік желілер қызметінің ерекшеліктерін ескермегенімізді көрсетеді: әлеуметтік желілер пайдаланушыларға шамадан тыс еркіндік береді (псевдоеркіндік), желідегі анонимділіктің арқасында адамдар жазаланудан қауіптенбейді және олардың түрлі теріс ой-пікірлерге еріп кету қаупі бар. Осы аталған жағдайлар полиэтникалық мемлекетте өмір сүретін азаматтарға әлеуметтік желілерде төнетін қауіптерді тереңірек қарастыруға итермелейді. Солардың бірі – тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі мәселесі. Зерттеуде осы түсінік жан-жақты қарастырыла отырып, Қазақстанда әлеуметтік желілерді пайдалану көрсеткіштері талданады және алынған мәліметтердің негізінде әлеуметтік желілердегі жалған, деструктивті ақпаратқа азаматтардың қарсы тұру мүмкіндіктерін кеңейту бойынша ұсыныстар жасалады.

Зерттеу әдістемесі

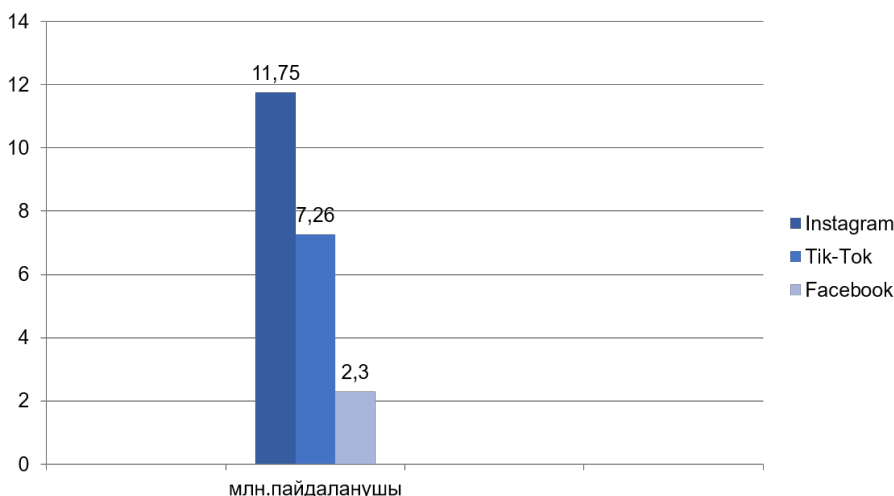
Жұмыстың әдіснамалық негізі ретінде республикалық деңгейде жүргізілген әлеуметтанулық сауалнаманың нәтижелері пайдаланылды. Аталған зерттеуді Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі 2021 жылғы қарашаның 05-25 аралығында еліміздің 14 облысы мен республикалық маңызы бар Астана, Алматы, Шымкент қалаларында жүргізді. Сауалнама 20 қалалық және 48 ауылдық елді мекенді, бас-аяғы 68 елді мекенді қамтыды. Бастапқы кезеңде ақпарат жинау қазақ және орыс тілдерінде сауалнама әдісімен, кейін фокус-топтық талқылаулар мен жеке кабинеттік зерттеу түрінде жүзеге асты. Респонденттер – 18 жастан асқан тұрғындар. Іріктемелік жиынтық саны – 2500 адам. Фокус-топтық пікірталастарға 38 респондент тартылды. Аталған зерттеудің республикалық деңгейде бірнеше кезеңмен өткізілгені және оның барысында бірнеше әдістің пайдаланылғаны оның нәтижелерінің негізділігіне сенім артуға болатынын көрсетеді. Сонымен бірге әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың «ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі», «ақпараттың теріс әсері» деген түсініктерден хабардар немесе хабардар

еместігін анықтау үшін шағын топта қосымша сауалнама жүргізілді. Оған 18 бен 50 жас аралығындағы түрлі мамандық өкілдері болып табылатын 25 респондент қатысты.

Зерттеу нәтижелері

2022 жылдың басында әлемдегі интернет пайдаланушылардың саны 4,95 миллиардқа жетті, яғни соңғы бір жылда олардың саны 192 миллион адамға артқан (+4,0 процент) [6]. Алайда COVID-19 пандемиясына байланысты мәлімет жинау мүмкіндіктері шектеулі болғанын ескергенде, бұл көрсеткіш бұдан әлдеқайда жоғары болуы мүмкін, деп ескертті Digital 2022: Global Overview Report зерттеуінің авторлары. Аталған есепте көрсетілген деректерге сәйкес, 2022 жылдың қаңтар айында Қазақстанда әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың саны 13,80 миллионды құраған. Бұл елдегі жалпы халық санының 72,3 процентін құрайды. Осы ретте бір адамның бірнеше аккаунт ашу мүмкіндігі бар екенін ескерсек, әрбір желі пайдаланушысының бірегей емес екенін де назарға алу керек [6].

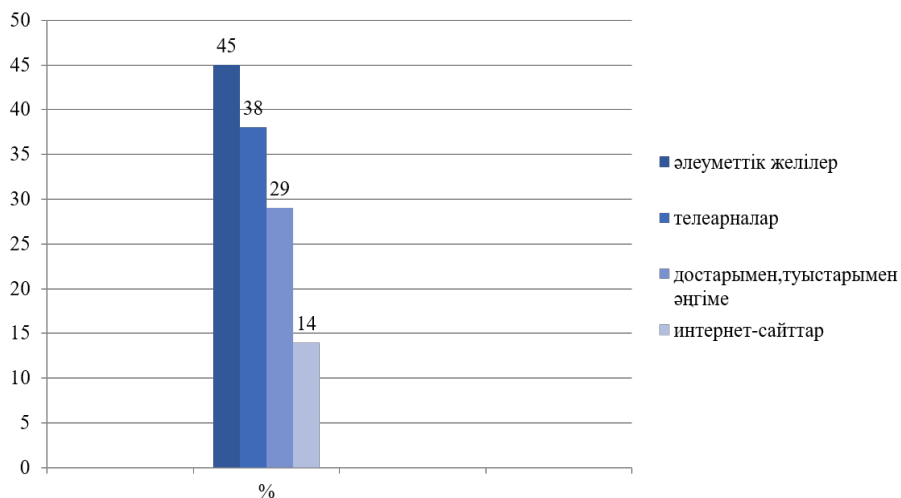
Сонымен, қазақстандықтар ең көп тіркелген әлеуметтік желілер: Facebook, Instagram және Tik-Tok (№1 диаграмма).

1-диаграмма. Қазақстандықтар ең көп тіркелген әлеуметтік желілер

Біз қарастырған екінші зерттеу – Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің сауалнамасы әлеуметтік желілер қазақстандықтардың басты ақпарат көзіне айналғанын көрсетті. Облыстар мен республикалық маңызы бар қалаларды, бас-аяғы 68 елді мекенді, оның ішінде 20 қалалық және 48 ауылдық елді мекенді қамтыған әлеуметтанулық зерттеу қорытындысына сәйкес, қазақстандықтардың 45% әлеуметтік

желілерді ақпарат көзі ретінде пайдаланады [5]. Жаңалықты республикалық телевизиялық арналардан көретіндер саны да айтарлықтай көп (38%). Сонымен бірге, достарымен және туыстарымен әңгіме барысында және интернет-сайттар арқылы жаңалық білетіндер жеткілікті, тиісінше 29% (2020 жылы - 38%) және 14% (2020 жылы - 29%) (№2 диаграмма).

2-диаграмма. Қазақстандықтардың басты ақпарат көздері

18-25 жастағы респонденттер тобындағыларда 62% және 25-34 жастағы топтағыларда 56% деңгейінде әлеуметтік желілер маңызды дереккөз болып табылатыны анықталды. Респонденттердің жасы неғұрлым үлкен болса, көрсеткіш соғұрлым төмен. Дегенмен, тіпті 55-64 жастағы зерттеуге қатысушылардың арасындағы әрбір төртінші азаматтың әлеуметтік желілерді пайдаланып, жаңалықтарды дәл осы ақпарат көзінен алатыны белгілі болды. Тағы бір анықталғаны - 2020 жылмен салыстырғанда елдік оқиғалар туралы ақпаратқа қызығушылық 25%-тен 33%-ке дейін артқан.

Сөйтіп, қазақстандықтардың негізгі бөлігі елдегі жаңалықтарды Instagram әлеуметтік желісінен білгенді жөн көреді екен – 46% (2020 жылғы көрсеткішке +18%). Сондай-ақ, Youtube – 34% (2020 жылмен салыстырғанда +24) және Facebook – 13% (2020 жылмен салыстырғанда +4%) маңызды ресурстар болып қалды (№3-кесте).

Қазақстандықтар үшін әлеуметтік желілерден кейінгі ақпарат көзі – республикалық телеарналар ішінде ең танымалы «КТК» – 22%, одан кейін «Хабар» – 16% және 15% көрсеткішпен «Еуразия бірінші арнасы» орналасты (№3-кесте).

Ал 18-24 жастағылар жаңалықтарды достарымен/туыстарымен әңгіме барысында білетіні анықталды - 31%. Сондай-ақ қазақстандықтардың басты ақпарат көздерінің рейтингінде төртінші орында тұрған интернет-

сайттарды тұтынудың ең жоғары деңгейі 25-34 жас аралығындағы респонденттерге тән болған (19%). Ең танымал жаңалықтар сайттары: Nur.kz - 11%, Zakon.kz - 5%, Tengrinews.kz - 4% және inform.kz - 2% (№1-кесте).

1-кесте. Қазақстандықтардың басты ақпарат көздері бойынша көрсеткіштер

Әлеуметтік желілер	Телеарналар	Интернет сайттар
Instagram 46%	«КТК» 22%	Nur.kz 11%
Youtube 34%	«Хабар» 16%	Zakon.kz 5%
Facebook 13%	«Еуразия» бірінші арнасы» 15%	Tengrinews 4%

Анықталған мәліметтер түрлі әлеуметтік-демографиялық топтардың жаңалықтарды қабылдаудағы ортақ сипаттарын көрсетеді. Ал БАҚ арқылы өтетін ақпараттық ағындарды дұрыс саралай білу үшін оған қызығушылық таныту жеткіліксіз, ол үшін бірнеше және түрлі дереккөздерді пайдалану қажет. Ал ақпарат көздері санының шектеулі болуы (тек бір немесе екі түрін пайдалануы) халықтың ақпараттық сауатсыздығына, оқиғаларды дәйекті және рационалды бағалау қабілетсіздігіне, бейнелерді стереотиптеуге әкеп соқтыруы мүмкін. Тіпті, адамдарды жеке тұлғалардың мүдделері үшін пайдалануға болатын ыңғайлы құралға айналдыра отырып, хайп пен эмоционалды спекуляцияның көмегімен олардың санасында жалған түсініктерді қалыптастыру қаупі бар. Жалған және қауіпті ақпарат адамның жадында сақталып, көзқарас, пікір, түсінік, білім, дағдыға айналуы мүмкін. Кейін ол тұлғаның дүниетанымына әсер етіп, соңында іс-әрекетінен көрініс табуы да ықтимал. Осы ретте психикалық қоздырушы, тұрақсыздандырушы әсері бар ақпарат аса қауіпті. Мамандар ақпараттық әсер етуді бірнеше деңгейге бөледі: мемлекеттік, қоғамдық, топтық және тұлғалық. Алайда қалай болғанда да сол ықпалдың басты нысанасы тұлға екені белгілі. Мамандар әсіресе адамның қорқыныш, қызғаныш, жеккөрушілік, тоқмейілділік сынды сезімдерін ояту оңай екенін айтады. Адам санасынан тыс шыққан соң бұл сезімдерді іштей басқару қиын және олар айрықша жарқын көрініс тауып жатады [7]. Мысалы, анонимділіктің арқасында әлеуметтік желілерде белгілі тұлғалардың, ұйымдардың атынан жалған (фейк) парақшалар құрып, этносаяси дискурсқа қатысуға жол ашық. Әдетте жалған аккаунттар арандатушылық және үгіт-насихат мақсатында, яғни желі пайдаланушыларының бойында теріс эмоциялар шақыру, этнос өкілдерінің арасында қақтығыстар тудыру, оқиғалар туралы жалған ақпарат тарату үшін құрылады. Ақыр соңында ондай жалған

парақшаларда жарияланған ақпарат көп есе көшіріліп, әлеуметтік желі қоғамдастығында тез тарап, «шынайылық», «ақиқаттылық» сипатына ие болады. Мысалы, ресейлік эcobлогердің Қазақстанда жылқыны жөнсіз союға қарсы шығып, аталған жануарды қорғау акциясын бастағаны туралы ақпарат Facebook-те жарияланып, басқа әлеуметтік желілерге тез тарап, кейбір қазақстандықтардың наразылығын тудырды. Желідегі жұрт блогердің бұл үндеуіне түрлі пікір қалдырған. Бірі «жат елде өз ережесін орнатпай-ақ қойсын, еліне қайтқаны дұрыс» дегенді жазса, енді өзгелері «кері еліне қайтару керек» деп ашулы пікірлер қалдырған [8,9].

Осылайша, бастапқыда бұрмаланған күйде әлеуметтік желіде жарияланып, кейін басқа дереккөздерде де таралған ақпарат ұлтаралық араздық көңіл күйлерге негіз бола жаздады. Сол себепті тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі мәселесі қазіргідей ақпарат ағылған заманда айрықша өзекті [7,10].

Осы ретте қарапайым қазақстандықтардың «тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі» түсінігінен хабардарлық деңгейін анықтау үшін шағын топта сауалнама жүргізілді. Зерттеу гипотезасы: респонденттердің әлеуметтік желілердегі ақпаратқа сенім арту және «тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі» түсінігінен хабардарлығын анықтай отырып, азаматтардың ақпараттық сауаттылық, сыни ойлау қабілетін бағалауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде сұралғандардың 28% «тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі» түсінігінен бейхабар екені анықталды. Ал «Әлеуметтік желідегі ақпарат сіздің пікіріңізге әсер еткен жағдайлар болды ма?» деген сұраққа «Иә» деп жауап бергендер үлесі 52%-ке тең болды. Респонденттердің 44% ақпараттың теріс әсерін сезінгендерін, 32% ондай жағдайға жиі ұшырайтындарын растады. Сондай-ақ, сұралғандардың 36% мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілердегі парақшаларындағы ақпаратқа ғана сенетіндерін көрсеткен. Алайда 24% әлеуметтік желілердегі ақпаратты тексермейтіндерін мойындады. Осы ретте қоғамдық келісім мен бейбітшілікті ту еткен Қазақстанда аудиторияның этносаралық қатынастар тақырыбында әлеуметтік желілерде жарияланып жататын ақпаратты дұрыс бағалау, лайықты үн қата білу қабілетін арттыру мәселесі алға шығады. Әлеуметтік желілердің ұлтаралық алауыздықты өршітуге әсер ету күшін 0-ден 10-ға дейінгі баған бойынша (0-мүлде әсері жоқ, 10 – қатты әсері бар) бағалау ұсынылған респонденттердің 92% немесе 25 адамның 23-і 5-тен 10-ға дейінгі межелерді көрсетті. Ал әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың дені тұлға ретінде толық қалыптасып үлгермеген, сыни ойлау қабілеті жеткілікті деңгейде жетілмеген жастар болғандықтан, өскелең ұрпақ өкілдеріне ақпаратпен жұмыс дағдыларын үйрету маңызды. Бұл тұрғыда ең осал топ – 24 жасқа дейінгі жастар болса, ұсынылған ақпаратқа сыни талдау жасау қабілеті ең жоғары топ 35-44 жастағылар екені анықталып

отыр [5]. Сол себепті қауіп тобына жататындар арасында (жоғары оқу орындарында, жастар құрамы басым еңбек ұжымдарында) ақпараттың ықтимал теріс әсері туралы талқылаулар өткізіп, түрлі медиамәтіндерді талдап, ол мәтіндерді жасаушылар көздеуі мүмкін мақсаттарды анықтап, жастардың ақпаратты түсіну дағдыларын дамыту бойынша шағын курстар ұйымдастыру ұсынылады. Жоғары оқу орындарында «ақпараттық–психологиялық әсер ету құралдары» тақырыбына назар аударатын пәндер мен зерттеулер көптеп жүргізу мәселесі де туындап отыр. Сондай-ақ, қазақстандық пайдаланушылардың желілік сауаттылығын арттыру, олардың жалған ақпараттың қауіпті ағынына ілінбеулерінің алдын алу бағытында нақты шаралар қабылдау қажет. Жақында Біріккен Ұлттар ұйымы фейктерді анықтаудың жаңа курсын әзірлеп шығарды. «Жалған ақпаратпен қалай күресуге болады» деп аталатын курс ағылшын, неміс, француз, чех және орыс тілдерінде қолжетімді [11]. Бұған қоса, Online Factcheck Academy фейк ақпаратты ажырату, фото және видеоны шынайылыққа тексеру, фактчекингтік материалдар әзірлеу дағдыларын меңгеру бойынша тегін курстар ұйымдастыруды қолға алған. Оқыту қазақ және орыс тілдерінде вебинар форматында ұйымдастырылып, екі айға есептелген [12]. Бұл жоба Конрад Аденауэр қорының қолдауымен қолға алынған. Осындай жобалар туралы қазақстандық пайдаланушыларды кеңінен ақпараттандырудың маңызы зор.

Қорытынды

Зерттеу мәліметтері Интернет пен әлеуметтік желілердің әлеуметтік ролі едәуір артып, қазақстандықтар өмірінің көп бөлігін виртуалды кеңістікте өткізетінін көрсетіп отыр. Елдегі қоғамдық, мәдени, тіпті саяси оқиғалар, халықаралық ахуал туралы жаңалықтармен танысатын, пікір алмасатын орынға айналған әлеуметтік желілерді шын мәнінде басқару объектісі және билік ету құралы ретінде саясат кеңістігі тұрғысынан қарайтын кез жетті. ҚР Президенті Қ.Тоқаев 2022 жылдың 16 наурызындағы ел халқына арнаған жолдауында осы мәселеге жеке тоқталып, журналистерден жоғары азаматтық жауапкершілік танытуды талап етіп, жұрттың санасы мен сезіміне ықпал ету мәселесіне мұқият қарауға шақырды және мемлекеттің мүддесін, қоғамның сұранысын және медиасаланың даму үрдісін ескере отырып, БАҚ туралы заңды қайта қарауды ұсынды [13]. Бүгінде осы мақсатта арнайы жұмыс тобы жұмыс жүргізуде. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің, ҰЕҰ, БАҚ, жарнама агенттіктерінің өкілдері және бұқаралық ақпарат саласындағы сарапшылар коммуникацияның жаңа түрлерінің қызметін құқықтық жағынан реттеу, атап айтқанда жаңа медиа мен бұқаралық коммуникациялардың құқықтық нысанын енгізу, БАҚ тіркеуді қайта қарау және басқа да назар аударуды талап ететін мәселелерді талқылау үстінде [14]. Осы ретте әлеуметтік медиа қызметін реттеу (лицензиялау, нақты

құқықтық нормалар мен әдеп кодексі енгізу) мәселесіне назар аудару жөн деп санаймыз. Өйткені киберкеңістіктегі қарым-қатынас ерекшелігі бүгінгі күні аса өзекті этносаяси дискурсты ұйымдастыруға айтарлықтай ықпал етеді. Анонимділік, ақпараттың бір мезетте тез таралып кетуі, шексіз еркіндік сезімі, цензураның жоқтығы – осының барлығы ақпараттық технологиялардың жетістігінің арқасында мүмкін болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Toffler A. The Third Wave. 2002. Random House Publishing Group pp.112-120.
2. Филимонов Г. Ю., Цатурян С. А. Социальные сети как инновационный механизм «мягкого» воздействия и управления массовым сознанием // Политика и общество. 2012. No 1. С.65-75.
3. M.Lim Clicks, Cabs, and Co ee Houses: Social Media and Oppositional Movements in Egypt, 2004–2011. Journal of Communication. No62 (2012). Pp. 231–248. URL:https://www.researchgate.net/publication/264216092_Clicks_Cabs_and_Coffee_Houses_Social_Media_and_Oppositional_Movements_in_Egypt_2004-2011 (қаралған күні: 06.12.2022)
4. A.Mitchell, M.Jurkowitz, J. Baxter Oliphant, E. Shearer. Americans Who Mainly Get Their News on Social Media Are Less Engaged, Less Knowledgeable. URL:<https://www.pewresearch.org/journalism/2020/07/30/americans-who-mainly-get-their-news-on-social-media-are-less-engaged-less-knowledgeable/> (қаралған күні:06.12.2022)
5. «Мемлекеттік саясатты БАҚ-та жүргізуімен халықтың қанағаттану деңгейі» 2021 ж. социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша анықтама. // URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/documents/details/356953?lang=kk> (қаралған күні: 06.12.2022)
6. Digital 2022: Global Overview Report. URL:<https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (қаралған күні: 06.12.2022)
7. Васьюко Т.П. Тұлғаның ақпараттық-психологиялық қауіпсіздігі: деңгейлік моделі ISSN 1563-0307 Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. №1 (44). 2013.
8. Нұржақып О. Елімізге мобилизациядан кейін келген ресейлік блогер жылқыны союға қарсы шықты. - Экспресс К - 01.11.2022. URL:<https://exk.kz/kk/news/146648/ielimizghie-mobilizatsiadan-kieiin-kielghien-riesieiilik-blogghier-zhylykny-soiuga-karsy-shykyt> (қаралған күні 07.12.2022).
9. Нұржақып О.Мобилизациядан кейін елімізге келген блогер жылқы сою мәселесіне нүкте қойды. - Экспресс К - 04.11.2022. URL:<https://exk.kz/kk/news/146960/mobilizatsiadan-kieiin-ielimizghie-kielghien-blogghier-zhylykny-soiui-mieliesinie-nuktie-koidy> (қаралған күні 07.12.2022).
10. Чемоданова М. В. Проблема информационно-психологической безопасности личности в современных психологических исследованиях // Вестник Марийского государственного университета. 2017. No 4 (28). С. 98-104.
11. Как бороться с дезинформацией в Интернете. URL:<https://www.wikihow.com/Course/How-to-Fight-Misinformation-Online> (қаралған күні 07.12.2022).
12. Online Factcheck Academy. URL:<https://factcheck.academy/kz/> (қаралған күні 07.12.2022).
13. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/389325?lang=kk> (қаралған күні 07.12.2022).
14. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің ресми сайты. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/389325?lang=kk> (қаралған күні 07.12.2022).

REFERENCES:

1. Toffler A. The Third Wave. 2002. Random House Publishing Group pp.112-120.
2. Filimonov G. Ju., Caturjan S. A. Social'nye seti kak innovacionnyj mehanizm «mjagkogo» vozdeystvija i upravlenija massovym soznaniem [Social networks as an innovative mechanism of "soft" impact and control of mass consciousness] Politika i obshhestvo - Politics and Society. 2012. No 1. pp.65-75.
3. M.Lim Clicks, Cabs, and Coffee Houses: Social Media and Oppositional Movements in Egypt, 2004–2011. Journal of Communication. No62 (2012). pp. 231–248. URL: https://www.researchgate.net/publication/264216092_Clicks_Cabs_and_Coffee_Houses_Social_Media_and_Oppositional_Movements_in_Egypt_2004-2011 (Accessed: 06.12.2022)
4. A.Mitchell, M.Jurkowitz, J. Baxter Oliphant, E. Shearer. Americans Who Mainly Get Their News on Social Media Are Less Engaged, Less Knowledgeable. URL:<https://www.pewresearch.org/journalism/2020/07/30/americans-who-mainly-get-their-news-on-social-media-are-less-engaged-less-knowledgeable/> (Accessed: 06.12.2022)
5. «Memleketik sajasatty BAQ-ta zhyrgizuimen halyqtyn qanagattanu dengeji» 2021 zh. sociologijalyq zertteu natizheleri bojnsha anyqtama [Brief information on the results of the sociological study "The level of satisfaction of the population with the coverage of state policy in the media, 2021]. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/documents/details/356953?lang=kk> (Accessed: 06.12.2022)
6. Digital 2022: Global Overview Report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (Accessed: 06.12.2022)
7. Vas'ko T.P. Tulganyñ aqparattyq-psihologijalyq qauipsizdigi: dengeilik modeli [Information-psychological safety of a person: levelmodel] ISSN 1563-0307 KazNU Bulletin. Seriya psihologii i sociologii-Psychology and sociology series. No1 (44). 2013
8. Nurzhaqyp O. Elimizge mobilizacijadan kejin kelgen resejlik blogger zhylyqny sojuga qarsy shyqty [Russian blogger who arrived after mobilization opposed the slaughter of horses]. - Jekspress K - 01.11.2022. URL:<https://exk.kz/kk/news/146648/ielimizghie-mobilizatsiadan-kieiin-kielghien-riesieilik-bloghier-zhylykny-soiuga-qarsy-shyqty> (Accessed: 07.12.2022).
9. Nurzhaqyp O. Mobilizacijadan kejin elimizge kelgen blogger zhylyq soju maselesine nukte qojdy [A blogger who arrived after mobilization put an end to the issue of slaughtering horses]. - Jekspress K - 04.11.2022. URL:<https://exk.kz/kk/news/146960/mobilizatsiadan-kieiin-ielimizghie-kielghien-bloghier-zhylykny-soiu-msieliesinie-nuktie-koidy> (Accessed: 07.12.2022).
10. Chemananova M. V. Problema informacionno-psihologicheskoi bezopasnosti lichnosti v sovremennyh psihologicheskix issledovaniyah [The problem of information and psychological security of the individual in modern psychological research]. Bulletin of the Mari State University. 2017. No 4 (28). pp. 98-104.
11. Kak borot'sja s dezinformaciej v Internete [How to deal with misinformation on the Internet]. URL:<https://www.wikihow.com/Course/How-to-Fight-Misinformation-Online> (Accessed: 07.12.2022).
12. Online Factcheck Academy. URL: <https://factcheck.academy/kz/> (Accessed: 07.12.2022).
13. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi sajty [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/389325?lang=kk> (Accessed: 07.12.2022).
14. Qazaqstan Respublikasy Aqparat zhane qogamdyq damu ministriginin resmi sajty [Official website of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan]. URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/389325?lang=kk> (Accessed: 07.12.2022).